

Adam Jonkisz

Wydział Filozoficzny, Akademia Ignatianum w Krakowie

e-mail: ajonkisz@op.pl

Podział podziałów. Ujęcie metodologiczne

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RF.2017.016>

Głównym celem analiz zawartych w tym artykule jest prezentacja metodologicznej koncepcji podziału podziałów. Przedstawienie tej koncepcji jest jednak poprzedzone bardzo wyrywkowym przeglądem wybranych teorii podziału (część 1.), który ma uzasadnić podjęcie problematyki podziału podziałów, a nie zdać sprawę z ogółu wyników osiągniętych w tym zakresie¹. Z kolei w koncepcji podziału podziałów (część 2.) jest najpierw zdefiniowane ogólne pojęcie podziału, a następnie są: wyliczone i scharakteryzowane zasady podziału podziałów; wydzielone i omówione rodzaje podziałów; ocenione uzyskane podziały podziałów – zarówno pod względem ich rodzaju, jak i poprawności.

1. T. Kotarbiński początkowo odróżniał tylko klasyfikację logiczną od rzeczowej, czyli od fizycznej segregacji zgromadzonych przedmiotów, a klasyfikację logiczną, czyli dzielenie zakresu terminu, rozumiał wąsko, tj. jako podział poprawny². W późniejszych pracach, przyjąwszy szersze rozumienie klasyfikacji, oddziela klasyfikacje wadliwe od poprawnych („dobrych”), a sformułowane przez niego uwagi co do po-

¹ Widoczne w tytule „ujęcie metodologiczne” ma odróżnić koncepcje metodologiczne od logicznych (teoriomnogościowych). Przegląd jest oparty na wynikach moich analiz koncepcji podziału, przedstawionych w przyjętym do druku artykule (*Koncepcje podziału. Uwagi i postulaty metodologiczne*, „Studia z Filozofii Polskiej”, t. 12, 2017) – tych, które dotyczą poglądów na rodzaje podziałów. Tak wybrane wyniki wcześniejsze są uzupełnione ustaleniami ważnymi w tych rozważaniach.

² T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, wyd. 3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 286–288. Określenie tzw. klasyfikacji ekonomicznych można dzisiaj odczytać jako warunek rozłączności podziału, a uwagi o tzw. klasyfikacjach genetycznych dotyczą warunku naturalności.

prawności klasyfikacji dają podstawę do dalszego podziału klasyfikacji niepoprawnych na niewyczerpujące, nierozłączne i nienaturalne („jałowe”).³ W koncepcji K. Ajdukiewicza podziały logiczne rozumiane wąsko (warunki poprawności formalnej są postawione w ich definicji) można dzielić jedynie na naturalne i nienaturalne, a termin „klasyfikacja” oznacza podziały wielostopniowe⁴. I w koncepcji T. Kotarbińskiego, i u Ajdukiewicza jest ponadto wyróżniony podział dychotomiczny – także w tym sensie, że zalecany jako gwarantujący logiczność podziału. Z kolei to, co T. Czeżowski mówi o porządkowaniu zbiorów, daje podstawę do stwierdzenia, że w obrębie szerzej rozumianego podziału wyróżnia klasyfikację (podział zbioru przedmiotów na klasy) oraz szeregowanie (tworzenie ciągów elementów zbioru), którego odmianą jest typologia (szeregowane według odległości od wyróżnionego typu)⁵.

Rozróżnienia widoczne w ujęciach klasycznych (Kotarbiński, Ajdukiewicz, Czeżowski) są zachowane w koncepcjach późniejszych, choć zwykle są uzupełnione nowymi kategoriami podziału. W podręczniku W. Woltera i M. Lipczyńskiej jest odróżnienie podziału logicznego (myślowe dzielenie zakresu nazwy) od typologii („porównawcze porządkowanie”) i partycji (fizyczne dzielenie przedmiotu na części), a w zakresie podziału logicznego – zdefiniowanego wąsko, tj. jako podział formalnie poprawny – są wydzielone podział dychotomiczny (rozumiany jako szczególny dwuczłonowy) oraz klasyfikacja (podział wielostopniowy rozumiany wąsko, tj. jako wynik krzyżowania podziałów dwuczłonowych)⁶. Również Z. Ziemiński odróżnia podział logiczny od typologii, segregacji przedmiotów oraz od partycji, a w zakresie rozumianych wąsko podziałów logicznych wyróżnia podział dychotomiczny i wielostopniowy (klasyfikację)⁷. L. Gumański określa podział jako wyodrębnianie podzbiorów ze zbioru dowolnych przedmiotów, dzieli ogół podziałów na podziały abstrakcyjne i fizyczne oraz definiuje podzbiór podziałów logicznych, a pośród nich dychotomiczne, oraz mówi o warunku jednorodności (co daje możliwość dzielenia podziałów na jednorodne i niejednorodne). Także Z. Hajduk odróżnia podział logiczny – rozumiany jak w koncepcji Ajdukiewicza – od innych czynności dzielenia, tj. od podziału fizycznego (wydzielanie części fizyczne) oraz od partycji

³ T. Kotarbiński, *Kurs logiki dla prawników*, wyd. 8., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 40–44.

⁴ K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 47–50.

⁵ T. Czeżowski, *Logika*, wyd. 2., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, s. 164–167.

⁶ W. Wolter, M. Lipczyńska, *Elementy logiki. Wykład dla prawników*, wyd. 3., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Wrocław 1980, s. 49–55.

⁷ Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, wyd. 8., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 264–271.

(wyróżnianie części myślowe); podziały logiczne dzieli na dwuczłonowe i wieloczłonowe, wyróżnia klasyfikacje (podziały wielostopniowe), a mówiąc o zastosowaniach podziału logicznego wymienia: systematykę, typologię, dyspozycję, periodyzację i szeregowanie⁸. G. Malinowski omawia rodzaje podziału pośród tzw. procedur wprowadzania ładu pojęciowego⁹. Z ogólnej definicji podziału wynika, że ogół podziałów rozumianych jako czynność można podzielić na fizyczne i mentalne oraz na polegające na wydzieleniu grup przedmiotów albo grup pojęć. Natomiast wprost są w tej koncepcji określone: podział zakresu nazwy, podział typologiczny oraz podział rzeczowy (podział całości na części). Podział zakresu nazwy może być logiczny, jego odmianą jest z kolei podział dychotomiczny; a klasyfikacje to wielostopniowe podziały logiczne¹⁰.

Nowa kategoria podziału jest widoczna w koncepcji J. Bremera: ogólnie rozumiane podziały są wyodrębnione ze względu na to, czy dzielona na części całość jest „logiczna” (podział logiczny, tj. zakresu nazwy, który może być dychotomiczny albo wieloczłonowy), czy „realna” – wtedy podział może być fizyczny (dzielenie na fizyczne części) albo metafizyczny (wyróżnianie składników metafizycznych, np. materii i formy w bycie)¹¹. O podziale „metafizycznym” mowa także w podręczniku T. Widły i D. Zenkiewicz, lecz chodzi o myślowe wydzielenie cech, do podziałów nielogicznych należą według Autorów także podziały rzeczowy (segregowanie rzeczy) i partycje (myślowe wydzielenia części przedmiotu); od podziału logicznego jest także odróżniana typologia, choć – tak samo jak podział logiczny – należy do podziałów zakresu nazwy na podzakresy. Pośród podziałów logicznych są ponadto wyróżnione: podziały dwuczłonowe i wieloczłonowe („politomiczne”), klasyfikacje (podziały wielostopniowe), krzyżowe i skrzyżowane; oraz podziały za szerokie i za wąskie, naturalne i sztuczne¹².

Najbardziej rozbudowany podział podziałów – a przy tym nie tylko wymienienie odmian podziałów, lecz wskazywanie kryteriów dzielenia – występuje w koncepcji J. Jadackiego¹³. Od klasyfikacji (wyodręb-

⁸ Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk. Skrypt dla studiujących kierunku przyrodnicze oraz filozofię przyrody*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2000, s. 44–47.

⁹ G. Malinowski, *Logika ogólna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, s. 150–156.

¹⁰ Uwagi do tej koncepcji – m.in. do definicji rodzajów podziału i zasad ich wyróżniania – sformułowałem w artykule *Koncepcje podziału...* (patrz przypis 1).

¹¹ J. Bremer, *Wprowadzenie do logiki*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, s. 57–58.

¹² T. Widła, D. Zenkiewicz, *Logika*, wyd. 3., Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2011, s. 57–63.

¹³ J. J. Jadacki, *Spór o granice języka. Elementy semiotyki logicznej i metodologii*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2001, s. 215–227.

nianie w zbiorze co najmniej dwóch podzbiorów) jest odróżniona typologia (dzielenie elementów zbioru według pewnych modeli) oraz tzw. analiza (wyróżnianie w przedmiocie jego części). Klasyfikacje są podzielone na dwuczłonowe i wieloczłonowe oraz na jednostopniowe i wielostopniowe, a także – na tle warunków poprawności – na tzw. nasycone, pełne i rozłączne oraz homogeniczne (jednorodne) i naturalne (odpowiednio można więc wydzielić: klasyfikacje nienasycone, niepełne itd.) oraz – pośród klasyfikacji skrzyżowanych – klasyfikacje zależne (co daje podstawę do wyróżnienia klasyfikacji pod tym względem poprawnych, tj. niezależnych). Natomiast tzw. analizy są podzielone ze względu na to, czy są w nich wyodrębniane części samodzielne, tj. składniki – to wyróżnia partycje; czy niesamodzielne, tj. własności – co jest właściwe dla tzw. stratyfikacji. Ponadto i partycje, i stratyfikacje można podzielić ze względu na to, czy dotyczą indywiduum, czy zbioru, a ogół partycji – ze względu na to, czy dana partycja jest czynnością mentalną, czy realną (stratyfikacje są wyłącznie mentalne)¹⁴.

2. Przytoczone poglądy na temat rodzajów podziału potwierdzają, że teoria podziału nie została uzgodniona także w tym zakresie, co wskazuje na potrzebę opracowania rozwiązania porządkującego. W proponowanej tu koncepcji podziału podziałów uzasadnię najpierw przyjęte w niej rozumienie podziału (część 2.1). Ustalenie takie jest bowiem niezbędne w punkcie wyjścia, jako że wyznacza zakres terminu „podział”, tj. zbiór podziałów, który ma być dzielony. Następnie zostaną wyliczone i zwięźle scharakteryzowane przyjęte kryteria podziału podziałów (2.2), co da podstawę do wydzielenia odmian podziału (2.3). Uzyskany podział podziałów zostanie także oceniony pod kątem rodzaju tego podziału i jego poprawności (2.4).

2.1. Zależność podziału podziałów od przyjętego pojęcia podziału jest widoczna także w powyższym przeglądzie: zawężenie pojęcia podziału – np. wyłącznie do poprawnych logicznie podziałów zbioru na podzbiory – ogranicza również możliwe podziały podziałów. Dlatego, choć nie tylko ze względu na możliwe podziały zbioru podziałów, warto przyjąć szerokie rozumienie podziału.

(1) Podział to:

- (a) czynność polegająca na celowym wyróżnianiu składników jakiejś całości;
- (b) wynik takiej czynności, czyli ogół wydzielonych składników (zwanym członami podziału).

Określenie to rzeczywiście jest ogólne. Przede wszystkim dzięki temu, że szeroko są w nim rozumiane i „składnik”, i „całość”. Składniki mogą być samodzielne albo niesamodzielne (jak cechy przedmio-

¹⁴ Uwagi co do możliwych ulepszeń w definicjach pojęć uwzględnionych w tym podziale oraz zasad tego podziału są w *Koncepcje podziału...* (patrz przypis 1).

tu), mogą nimi być elementy zbioru, podzbiory zbioru, składowe części przedmiotu – a wobec tego również człony podziału, czyli ogóły wydzielonych składników mogą być rozmaite; całością dzieloną może być przedmiot lub zbiór przedmiotów, przedmiot może być konkretny, fizyczny, realny, abstrakcyjny, niefizyczny, idealny etc. Po drugie, definicja ta obejmuje zarówno czynności (oraz ich wyniki) wykonane poprawnie, jak i wadliwie¹⁵. Natomiast warunek działania celowego wprowadzić zawęży, ale trafnie, tj. do tych tylko czynności dzielenia, którymi zajmuje się teoria metody, czyli metodologia. W definicji (1) jest więc określone metodologiczne pojęcie podziału, znacznie szersze od pojęcia logicznego, z drugiej strony jednak na pewno nieobejmujące wielu czynności podpadających pod „dzielenie” rozumiane tak, jak w języku naturalnym¹⁶.

2.2. Zbiór podziałów można podzielić według różnorodnych kryteriów. W tych analizach proponuję podziały podziałów ze względu na to: (i) co jest dzielone; (ii) jak jest dzielone; (iii) jaka jest struktura podziału (iv) czy podział jest poprawny, czyli ze względu na warunki poprawności (ogólne i ich składowe).

Pierwsza zasada podziału będzie rozumiana dychotomicznie: czy jest dzielony zbiór rozumiany dystrybucywnie? Drugie kryterium jest ogólne, pod szyldem „jak jest dzielone” mieszczą się bowiem opozycje (jest dzielone –): fizycznie albo niefizycznie, tj. myślowo; na podstawie ostrego kryterium, albo na podstawie podobieństwa do wzorców; według kryterium (kryteriów) jakościowego lub ilościowego; na części albo nie na części itp. Ogólna jest również trzecia zasada, chodzi bowiem na pewno o ilość członów w podziale, o ilość stopni podziału, a także, w przypadku podziałów wielostopniowych, o jakość podziałów (jakiego są rodzaju) na kolejnych stopniach. Bardzo pojemna jest zasada ostatnia, ponieważ obejmuje: ogólnie rozumianą poprawność (poprawne/niepoprawne), jej składowe (poprawność formalną i rzeczową) i składowe składowych (niepustość członów, wyczerpywanie, rozłączność, jednorodność, ostrość, naturalność, niezależność zasad podziałów łączonych itd.).

Przyjmując zasady podziału podziałów, warto odrębnie zbadać ich wzajemną niezależność, gdyż uwzględnianie związków między kryteriami jest ważne przy łączeniu różnych podziałów. Tu poprzestaną jednak na uwadze, że nie każde dwie spośród wyliczonych zasad podziału

¹⁵ Widoczne w tej definicji odróżnienie podziału-czynności od podziału-wyniku będzie zakładane we wszystkich podziałach podziałów.

¹⁶ Taka sama definicja podziału oraz komentarze do niej, obszerniejsze, lecz zgodne ze sformułowanymi tutaj, są w moim artykule *Podział. Pojęcia i rozróżnienia ogólne* (przyjęty do druku w „Studia z Filozofii Polskiej”, t. 12, 2017). Nie były także w niniejszym tekście potrzebne (mogłyby zaszkodzić) zmiany podanych tam definicji, które teraz są oznaczone numerami (7) – (10).

i ich odmian są niezależne. Na przykład ogółu podziałów nie-zbiorów, a więc klasy uzyskanej w dychotomicznym podziale według kryterium (I), nie da się dzielić ze względu na sposób rozdzielania elementów zbioru na podzbiory, a więc według jednego z kryteriów objętych zasadą (II). Z drugiej strony podział podziałów ze względu na poprawność lub odpowiednią z jej składowych jest do połączenia z podziałami podziałów uzyskanymi według zasad (I) – (III), a na pewno z większością takich podziałów.

Ze sprawą wzajemnej niezależności wyliczonych zasad podziału podziałów wiąże się mocno kwestia stopnia ich ogólności, tj. ich stosowalności w zbiorze podziałów. Rezygnując ponownie z dokładnego badania tej kwestii w tych analizach, wskażę jedynie kilka niewątpliwych przykładów. Na pewno ogólna, tj. stosowalna w całym uniwersum podziałów (wyznaczonym definicją (1)), jest pierwsza zasada podziału. Spośród kryteriów podpadających pod zasadę drugą (jak dzielone?) niewątpliwie ogólne są kryteria: czy podział jest fizyczny, czy niefizyczny (myślowy); czy dzieli się na części, czy nie na części. Natomiast nie da się zastosować do ogółu podziałów kryterium: czy elementy zbioru są rozdzielane według cechy, czy według podobieństwa do wzorców. Ogólne są, podpadające pod zasadę (III), podstawowe kryteria strukturalne (liczba członów, liczba stopni). Co do warunków poprawności, to na pewno każdy podział da się kwalifikować ze względu na to, czy jest poprawny/niepoprawny, choć już przy tych ogólnych warunkach poprawności trzeba przewidzieć potrzebę ich dostosowywania (uszczegóławiania) dla podziałów odrębnych kategorii (klasyfikacje, typologie, partycje itd.). Trudność ta nasila się w przypadku warunków składowych poprawności. Nie widać poważniejszych ograniczeń w stosowaniu jako kryterium podziału podziałów, np. warunków, by człon podziału były niepuste i co najmniej dwa (składniki poprawności tzw. formalnej), tak samo jak, odpowiednio sformułowanego, warunku zwanego zwykle naturalnością. Natomiast warunki wyczerpywania i rozłączności, oczywiste dla poprawnych klasyfikacji, nie mają zastosowania np. w podziale zbioru podziałów polegających na wydzieleniu cech jakiejś całości.

2.3. Systematyczny podział zakresu ogólnego pojęcia podziału na podzakresy zostanie przeprowadzony według wyliczonych wyżej kryteriów. A przy tym: zasady podziału będą odpowiednio łączone, co może skutkować zmianą kolejności, w której zasady zostały wyliczone; nie zostaną uwzględnione wszystkie możliwe kryteria szczegółowe, tzn. podpadające pod zasady podziału (II) – (IV).

2.3.1. Ponieważ dystrybutywne rozumienie zbioru jest przyjęte w teorii mnogości, więc pierwszą kategorię wydzieloną według zasady (I) można nazwać podziałami w sensie teoriomnogościowym, a na oznaczenie drugiej używać nazwy zaprzeczonej.

(2) Podział w sensie teoriomnogościowym to taki, w którym zbiór rozumiany dystrybucyjnie jest rozdzielany na podzbiory; gdy tak nie jest, mówimy o podziale w sensie nieteoriomnogościowym.

Podziały (kategorie podziałów) wydzielone zgodnie z tym określeniem będą krócej nazywane teoriomnogościowymi (vs. nieteoriomnogościowe). Ponieważ podział zbioru pojmowanego dystrybucyjnie na podzbiory jest realizowany przez kwalifikowanie danego elementu do któregoś z planowanych członów podziału, więc można równoważnie powiedzieć, że podział teoriomnogościowy polega na rozdzielaniu elementów zbioru na podzbiory¹⁷.

Podstawą dalszego podziału podziałów teoriomnogościowych jest kryterium podpadające pod zasadę (II), tj. czy człon podziału są wyróżniane ze względu na cechę stanowiącą podstawę rozdzielania elementów zbioru dzielonego, czy też ze względu na podobieństwo kolejnych elementów do wzorców.

(3) (a) Klasyfikacja to rozdzielanie elementów zbioru według tego, czy przysługuje im cecha obrana za kryterium podziału lub któraś z jej odmian;

(b) typologia to rozdzielanie elementów zbioru według ich podobieństwa do przyjętych w danym podziale wzorców¹⁸.

Zbiór, o którym mowa i w definicji klasyfikacji, i w typologii jest – zgodnie z (2) – rozumiany dystrybucyjnie. Gdy zbiór jest klasyfikowany, wtedy człon podziału są nazywane rodzajami, kategoriami lub klasami, a gdy jest przedmiotem typologii, człon są zwane typami¹⁹.

¹⁷ Takie określenie jest przyjęte w moich podręcznikach (*Elementy logiki stosowanej*, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2011, s. 61; *Logika ogólna*, Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2003, s. 54), gdzie było uznane za ogólne (dlatego dodatek „w sensie teoriomnogościowym” nie był potrzebny) i obejmowało klasyfikację i typologię, natomiast inne czynności dzielenia (i ich wyniki), tj. podział na części fizyczny lub myślowy (partycja) były poza zakresem tam zdefiniowanego, węższego pojęcia podziału (*Elementy logiki ...*, s. 64 i 68).

¹⁸ Podział podziałów teoriomnogościowych na klasyfikację i typologię nie jest dychotomiczny, nie daje więc gwarancji m.in. tego, że jest wyczerpujący i rozłączny. Dychotomiczny podział zbioru podziałów teoriomnogościowych to: klasyfikacje vs. nie-klasyfikacje (w nich typologie).

¹⁹ Nazwa „klasyfikacja” jest dobrze dobrana także dlatego, że również terminologicznie nawiązuje do znanego z teorii zbiorów pojęcia klasy abstrakcji, a za pośrednictwem tego pojęcia do teoriomnogościowych definicji relacji równościowej oraz zbioru ilorazowego (zbioru klas abstrakcji).

Klasyfikacja

Wiadomo także, że zasadą klasyfikacji może być cecha, według której rozdziela się elementy zbioru na takie, którym cecha kryterialna przysługuje, oraz na pozostałe. Klasyfikacje tak przeprowadzone nazywa się dychotomicznymi, a lepiej jest powiedzieć, że są to klasyfikacje (ogólniej – podziały) oparte na sprzeczności. Zasadą klasyfikowanie może być także cecha ogólniejsza („determinanta”), której odmiany („determinanty”) wyznaczają poszczególne człony podziału²⁰.

Typologia

W podziale typologicznym najpierw są wskazywane wzorce (co najmniej jeden) dla planowanych członów podziału, a następnie poszczególne elementy dzielonego zbioru są grupowane według ich podobieństwa do wzorców. Przy czym: (I) poszczególne wzorce są określane przez co najmniej jednoelementowe zbiory elementów wzorcowych (lepiej, gdy elementów jest więcej); (II) elementy wzorcowe mogą (i najczęściej są), lecz nie muszą być wybierane spośród elementów całości dzielonej – dopuszczenie takiej możliwości jest na pewno niezbędne, gdy chce się uwzględnić typologie obiektów fizycznych według wzorców idealnych²¹. Wzorce i określające je elementy wzorcowe, które mogą być obiektami idealnymi lub realnymi, są także nazywane modelami lub elementami modelowymi.

2.3.2. Ponieważ podział podziałów zgodny z definicją (2) jest dychotomiczny, więc wszystkie inne czynności (i ich wytwory), tj. niebędące podziałami teoriomnogościowymi, dopełniają uniwersum podziałów wytyczone definicją (1). W kategorii podziałów nieteoriomnogościowych mieszczą się na pewno wszelkie podziały całości, które nie są zbiorami w sensie dystrybutywnym²². W kategorii tej – o ile w ogóle jest w koncepcjach podziału uwzględniana – umieszcza się zwykle tylko

²⁰ Terminy „determinanda” i „determinanty” są używane np. przez Z. Ziemińskiego (*Logika praktyczna...*, s. 267. Pojęcie klasyfikacji określone w (3a) różni się zakresowo od przyjmowanego zwykle w koncepcjach podziału, definicja ta uściśla „klasyfikację” odpowiednio do proponowanego tu podziału podziałów. Uwagi co do związków zakresowych między tak zdefiniowaną „klasyfikacją” a innymi rozumieniami tego terminu nie są w tych rozważaniach potrzebne.

²¹ Przyjęte tu rozumienie wzorca jest więc ogólniejsze od zaproponowanego w A. Jonkisz, *Elementy logiki*, op. cit., s. 64–65.

²² Warto dostrzec, że definicja (2) dopuszcza i taką możliwość, że wprawdzie dzielony jest zbiór rozumiany dystrybutywnie, lecz nie na podzbiory (charakterystykę tę spełnia szeregowanie – w tych analizach pominięte).

tw. partycję, czyli czynność polegającą na wydzielaniu (myślowym lub fizycznym) części. W koncepcji tu rozwijanej partycja też jest w tej kategorii wyróżniona, uwzględnij jednak także podzbiór nie-partycji.

Partycja

Wyróżnienie partycji w tej kategorii podziałów jest uzasadnione nie tylko względami praktycznymi. Ważne w teorii podziału jest to, że podziały nieteoriomnogościowe można dychotomicznie i naturalnie rozdzielić według cechy wyróżniającej partycje, czyli według tego, czy podział polega na wydzielaniu części (kryterium to mieści się w ogólnej zasadzie (II))²³.

(4) Partycja to podział nieteoriomnogościowy, w którym całość jest rozdzielana na części.

W definicjach partycji mowa zwykle o rozdzielaniu przedmiotu, słowo „całość” jest jednak w (4) użyte po to, by uwzględnić dzielenie na części nie tylko pojedynczych przedmiotów (indywidualiów), lecz także ich zbiorów – jednakże rozumianych kolektywnie (np. rozdzielanie zbioru stołów na nogi, blaty, szuflady)..

Inne podziały nieteoriomnogościowe

Natomiast w podzbiórce nie-partycji można na pewno umieścić podziały polegające na wydzielaniu w danej całości jej cech – czynność takiego dzielenia będę nazywał charakteryzowaniem, a jej wynik charakterystyką²⁴ – oraz podziały zwane metafizycznymi²⁵.

(5) Charakteryzowanie to wydzielanie cech jakiejś całości.

Jeśli chodzi o przedmiot charakteryzowania, to ponownie, jak w przypadku partycji, skłaniam się do ujęcia, w którym zanika różnica między charakteryzowaniem indywidualium a charakteryzowaniem zbioru²⁶.

²³ Inne możliwe tu podziały dychotomiczne (np. według tego, czy wyróżnia się cechy dzielonej całości) są sztuczne, a na pewno – nie są już tak naturalne.

²⁴ Do tego, by w podziale podziałów uwzględnić wyodrębnianie cech, skłoniły mnie rozróżnienia zaproponowane przez J. Jadackiego (*Spór...*, op. cit., s. 221).

²⁵ Dychotomiczny podział podziałów nieteoriomnogościowych na partycje i nie-partycje gwarantuje wyczerpywanie, natomiast podział nie-partycji na wydzielanie cech oraz podziały metafizyczne nie dają już takiej gwarancji.

²⁶ Według J. Jadackiego „stratyfikacja” indywidualium polega na wyróżnianiu jego własności, a „stratyfikacja zbioru” polega na wskazaniu zbiorów nadrzędnych względem tego zbioru” (*Spór...*, op. cit., s. 221–222). W obu sytuacjach można jednak mówić o wydzielaniu cech skutkującym wskazywaniem zbiorów, przy czym charakteryzo-

W kategorii nie-partycji odrębnym od charakterystyki rodzajem jest tzw. podział metafizyczny. Przykładem takiego dzielenia jest wyróżnianie w bycie materii i formy²⁷. O tym, że materia i forma nie są samodzielnymi składnikami (częściami) ani cechami dzielonej całości, świadczą uznawane w hylemorfizmie twierdzenia, a także stosowana w nim terminologia. Materię i formę zwie się elementami subontycznymi, momentami bytowymi, zasadami, czynnikami, składnikami, aspektami, stronami (lub „składnikami”, „aspektami”, „stronami”) bytu etc.²⁸ – których połączenie tworzy byt; a przy tym, choć desygnaty pojęć materii i formy są w bycie wyróżnialne jedynie myślowo, to są realne, choć nie są samodzielne (są „istniejące istnieniem bytu”²⁹). Ponieważ w podziale takim nie są wyróżniane części ani cechy, dlatego w określeniu podziału metafizycznego są negacje determinujące zakres tego pojęcia³⁰.

(6) Podział metafizyczny to taki podział nieteoriomnogościowy, który polega na wydzieleniu w całości składników niebędących częściami ani cechami.

2.3.3. Zastosowanie do podziału podziałów kryteriów podpadających pod ogólną zasadę (III), tj. uwzględniających strukturę podziału, skutkuje wyodrębnieniem m.in. podziałów: jednoczłonowych i wieloczłonowych oraz jednostopniowych i wielostopniowych.

Podziały jednoczłonowe i wieloczłonowe

Jak na to wskazują stosowane terminy, są w tym podziale podziałów uwzględnione również takie podziały, w których jest wydzielony jeden tylko człon, co znaczy, że w podziałach wieloczłonowych członami są co najmniej dwa. Mówienie o podziałach jednoczłonowych jest niezgodne z intuicyjnym rozumieniem dokonywania podziału, i to tłumaczy, dlatego w wielu koncepcjach warunek co najmniej dwuczłonowości jest za-

wane indywiduum jest elementem wskazywanych zbiorów, a charakteryzowany zbiór jest ich podzbiorem (elementy zbioru są elementami wskazywanych zbiorów).

²⁷ Inspiracją dla uwzględnienia podziału metafizycznego była krótka o nim wzmianka (zwłaszcza – przykłady) w podręczniku J. Bremera (*Wprowadzenie...*, op. cit., s. 58).

²⁸ M. A. Krąpiec, *Metafizyka. Zarys teorii bytu*, wyd. 5., Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1995, np. s. 264; A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, wyd. 3., Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1995, np. s. 44, 192–193; A. Anzenbacher, *Wprowadzenie do filozofii*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 78–81).

²⁹ M. A. Krąpiec, *Metafizyka ...*, op. cit., s. 264.

³⁰ Specjalistom od podziałów metafizycznych pozostawiam ocenę, czy definicja (6) nie jest za szeroka.

warty, wprost albo nie wprost, w samej definicji podziału³¹. Dopuszczenie podziałów jednoczłonowych jest jednak zgodne z przyjętym w tych analizach postulatem, by ogólne pojęcie podziału (definicja (1)) obejmowało także podziały niepoprawne, a przy tym jest realistyczne, jako że podziały pod tym względem błędne są często widoczne np. w spisach treści, w których jakaś część tekstu jest podzielona na jeden tylko człon niższego rzędu. Można więc mówić o podziałach jednoczłonowych, dwuczłonowych, trójczłonowych itd., natomiast wyróżnione w metodologii są podziały dwuczłonowe – dlatego, że są pośród nich podziały w metodologii zalecane, bo gwarantujące spełnienie podstawowych warunków poprawności, tj. wyczerpywania, rozłączności i jednorodności. Są zwane podziałami dychotomicznymi, a trafniej jest mówić, że są to podziały oparte na sprzeczności (termin „dychotomiczny” wskazuje tylko na dwuczłonowość).

(7) Podział dychotomiczny to taki podział dwuczłonowy, w którym człon są wydzielone na podstawie sprzeczności.

Określenie podziału dychotomicznego można uszczegółowić odpowiednio do rodzaju podziału: dychotomiczna klasyfikacja polega na rozdzielaniu elementów zbioru na posiadające jakąś cechę i nieposiadające tej cechy; typologia – na typowe (podobne do danego wzorca) i nietypowe (pozostałe); dychotomiczna partycja na podzieleniu całości na dany fragment i resztę (nie-dany fragment) całości dzielonej.

Podziały jednostopniowe i wielostopniowe

Podziały wielostopniowe są wynikiem łączenia podziałów. O łączeniu można mówić, gdy co najmniej jeden z członów uzyskanych w pierwszym podziale jest rozdzielony w podziale drugim. Natomiast tzw. krzyżowanie to takie łączenie, w którym każdy człon uzyskany w pierwszym podziale jest rozdzielony w podziale drugim. Krzyżowanie można też nazywać trafnie mnożeniem podziałów, bo liczba członów uzyskana na drugim poziomie tego złożonego podziału jest iloczynem liczby członów uzyskanych w pierwszym oraz liczby członów uzyskanych w drugim podziale, a gdy są dzielone zbiory, to końcowe człony są ponadto iloczynami teoriomnogościowymi członów obu podziałów.

(8) Podział wielostopniowy to taki, w którym co najmniej jeden człon podziału jest dalej dzielony; w przeciwnym razie podział jest jednostopniowy.

³¹ Wprost jest sformułowany np. przez T. Kotarbińskiego (*Elementy ...*, op. cit., s. 286), L. Gumańskiego (*Wprowadzenie ...*, op. cit., s. 22) i J. Jadackiego (*Spór ...*, op. cit., s. 215), a wynika np. z definicji podanej przez K. Ajdukiewicza (*Logika pragmatyczna...*, op. cit., s. 48).

Człony uzyskane w podziale mogą być dalej dzielone, a przy tym wielostopniowe podziały mogą być wynikiem łączenia podziałów tego samego rodzaju (podziały wielostopniowe jednorodziejowe) lub różnych rodzajów (wielostopniowe mieszane), np. klasyfikacji z typologią, partycji z klasyfikacją itd.³² Systematykami są nazywane wielostopniowe klasyfikacje, zwłaszcza gdy są zastosowane do zbioru obiektów realnych (np. zwierzęta, rośliny).

2.3.4. Mimo zasygnalizowanych już ograniczeń podziału podziałów według warunków poprawności można sformułować ogólne schematy definicyjne dla niektórych wymogów, schematy konkretyzowane odpowiednio do rodzaju podziału. Dla celów postawionych tym rozważaniom wystarczy podanie przykładów³³.

Warunki poprawności są, jak wiadomo, dzielone na formalne i rzeczowe, podział poprawny zatem to poprawny i formalnie, i rzeczowo – to ogólnikowe określenie można stosować do dowolnych podziałów, dostosowując jednak do nich definicje poprawności formalnej i rzeczowej. Do wielu podziałów da się zastosować ogólne określenie poprawności formalnej.

(9) Podział jest poprawny formalnie wtedy i tylko, gdy wydzielone w nim człony są: niezerowe, są co najmniej dwa, są parami rozłączne oraz gdy połączenie wszystkich członów jest identyczne z całością dzieloną.

Definicję tę trzeba uzupełnić uściśleniami. (I) Niezerowy ma być każdy człon, a przy tym, gdy członami są podzbiory (klasyfikacja, typologia), wtedy niezerowość to niepustość podzbiorów, a gdy całość jest rozdzielana na części (partycja), to „niezerowość” znaczy, że człon ma wielkość większą od zera. (II) Warunek dzielenia na co najmniej dwa człony lepiej jest – z powodów już wskazanych – traktować jako wymóg poprawności, a nie jako warunek współdefiniujący podział: do grupy podziałów poprawnych należą więc wyłącznie podziały co najmniej dwuczłonowe. (III) Rozłączność jest w przypadku członów-zbiorów (klasyfikacja, typologia) rozumiana jak w teorii mnogości, tzn. tak, że iloczyny każdej pary członów są puste, a gdy człony nie są zbiorami w sensie dystrybutywnym, wtedy jest rozumiana mereologicznie: człony nie mają części wspólnej. (IV) Natomiast połączenie członów to suma teoriomnogościowa członów-zbiorów oraz połączenie w całość czło-

³² Pomijam zależności między kolejnością łączonych podziałów, ich rodzajem a wynikiem dzielenia. Uwagi na ten temat są w moim artykule *Podział. Pojęcia i różniczenia ogólne* (patrz przypis 16).

³³ Ustalenia co do stosowalności warunków poprawności, a także co do kryteriów podziału tych warunków na tzw. formalne i materialne nie są w tych analizach potrzebne (kwestie te podejmuję w artykule wskazanym w poprzednim przypisie).

nów-części³⁴. Formalnie poprawne klasyfikacje są nazywane podziałami logicznymi, co trafnie nawiązuje do teoriomnogościowego pojęcia podziału³⁵.

Spośród warunków rzeczowych ogólny jest tylko wymóg naturalności³⁶, który zostanie tu określony tak, by był stosowalny do dowolnego podziału rozumianego zgodnie z definicją (1), czyli ogólniej niż zwykle.

(10) Podział naturalny to podział odpowiedni do celu dzielenia danej całości.

Naturalność jest więc cechą względną i pragmatyczną, jej ocena wymaga uwzględnienia, co jest dzielone i w jakim celu (po co?).

2.4. Łącząc podziały omówione w częściach 2.3.1–2.3.4, można uzyskać wiele rozbudowanych (wielostopniowych) podziałów podziałów. Najmniej ograniczeń co do stosowania i łączenia zasad podziałów jest w zakresie klasyfikacji, które – jako podzbiór podziałów teoriomnogościowych – można rozdzielić np. na poprawne i niepoprawne; poprawne na dwuczłonowe i więcej niż dwuczłonowe; dwuczłonowe na dychotomiczne i niedychotomiczne; niepoprawne na: wadliwe i formalnie, i rzeczowo, wadliwe tylko formalnie, wadliwe tylko rzeczowo; oraz dzielić dalej, według warunków składowych poprawności formalnej i rzeczowej. Podziały nieteoriomnogościowe dzielą się np. na partycje i nie-partycje, w zbiorze nie-partycji są charakterystyki i nie-charakterystyki (w nich podział metafizyczny). Ogół podziałów można podzielić na jednostopniowe i wielostopniowe, wielostopniowe na jednorodzone i mieszane, a oba podziały składowe tego dwustopniowego podziału można krzyżować z podziałem podziałów ze względu na liczbę członów itp.

Zaproponowane podziały podziałów można, jak dowolny podział – ocenić pod względem rodzaju podziału oraz pod względem odpowiednich dla danego rodzaju warunków poprawności. Otóż na pewno każdy podział podziałów jest podziałem teoriomnogościowym, całością dzieloną jest bowiem dystrybucywnie rozumiany ogół podziałów rozdziała-

³⁴ Pomiąłem podziały polegające na wyróżnianiu cech oraz tzw. podział metafizyczny. Dla charakteryzowania da się wprawdzie określić analogony niepustości, rozłączności i wyczerpywania (zbiór reprezentujący cechę nadzbiorem zbioru charakteryzowanego; niepusty iloczyn par zbiorów reprezentujących cechy; oraz identyżność iloczynu tych zbiorów z charakteryzowanym zbiorem, w przypadku indywiduum – ze zbiorem jednoelementowym), lecz są one rażąco niezgodne z intuicjami właściwymi dla dzielenia całości na składniki. Natomiast nie widzę, jak można by zdefiniować odpowiedniki tych warunków dla podziału metafizycznego.

³⁵ W teoriomnogościowej definicji podziału zbioru na podzbiory są postawione warunki niepustości podzbiorów ich sumowania się do zbioru dzielonego oraz rozłączności.

³⁶ Ponadto są wymagane: jednorodność, ostrość, stopniowość, niezależność zasad podziałów łączonych.

ny na podzbiory. Czy jednak każdy podział podziałów jest klasyfikacją? Wątpliwości mogą się pojawić przy ocenie podziału podziałów teoriomnogościowych na klasyfikacje i typologie. Da się bowiem ująć klasyfikację jako szczególny, skrajny przypadek typologii³⁷, a to wskazuje, że podział podziałów na klasyfikacje i typologie sam jest nie klasyfikacją, lecz typologią. Pozostałe podziały są klasyfikacjami, najczęściej dychotomicznymi albo sprowadzalnymi do dychotomicznych, co daje gwarancje ich poprawności formalnej i jednorodności. W kontekście celu, którym w tych analizach była koncepcja podziału podziałów, oraz związanych z tym celem problemów, zaproponowane podziały podziałów można uznać także za metodologicznie przydatne, czyli za naturalne.

Streszczenie

Podział podziałów. Ujęcie metodologiczne

Głównym celem analiz zawartych w tym artykule jest prezentacja metodologicznej koncepcji podziału podziałów. Przedstawienie tej koncepcji jest jednak poprzedzone bardzo wrywkowym przeglądem wybranych teorii podziału (część 1.), który ma uzasadnić podjęcie problematyki podziału podziałów, a nie zdać sprawę z ogółu wyników osiągniętych w tym zakresie. Z kolei w koncepcji podziału podziałów (część 2.) jest najpierw zdefiniowane ogólne pojęcie podziału, a następnie są: wyliczone i scharakteryzowane zasady podziału podziałów; wydzielone i omówione rodzaje podziałów; ocenione uzyskane podziały podziałów – zarówno po względem ich rodzaju, jak i poprawności.

Słowa kluczowe: podział, kryteria podziału podziałów, rodzaje podziałów, klasyfikacja, typologia, partycja, wyróżnienie własności, podział metafizyczny, podział logiczny, podział naturalny

Summary

The Division of divisions. Methodological approach

The main purpose of the analyzes contained in this article is to present the methodological conception of division of divisions. The presentation of this conception is, however, preceded by a very random review of selected division theories (part 1), which is to justify the issue of division of divisions, and not to account for all the results achieved in this respect. In turn, in the presented conception of dividing the divisions (part 2), the general concept of division is first defined,

³⁷ Prezentacja tego ujęcia nie jest w tych rozważaniach niezbędna.

and then there are: listed and characterized criteria of division of divisions; separated and discussed kinds of divisions; and the obtained divisions of divisions are evaluated – both in terms of their type and correctness.

Keywords: division, criteria for the division of divisions, kinds of division, classification, typology, partition, separation of properties, metaphysical division, logical division, natural division